

OILAVIY MUHITNING BOLALAR RUHIY SALOMATLIGIGA TA'SIRI.**Abdullayeva Zeboxon Odiljonovna***Farg'ona davlat universiteti magistratura bo'limi**psixologiya mutaxisiligi 1-bosqich magistranti*

ORCID – 0009-0007-1805-6335

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy salomatligiga oilaviy muhitning ta'siri ilmiy asosda tahlil qilingan. Xususan, John Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog'lanish nazariyasi, U. Bronfenbrennning ekologik tizim nazariyasi hamda D. Baumrindning ota-onalik uslublari haqidagi qarashlar asosida oilaviy omillarning bolalar ruhiy barqarorligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, oilaviy muhitdagi stress, e'tiborsizlik, tarbiya uslublari va hissiy qo'llab-quvvatlashning farzandlar rivojlanishiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilingan. O'zbekiston sharoitida sog'lom oilaviy muhit yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy muhit, ruhiy salomatlik, bog'lanish nazariyasi, tarbiya uslubi, emotsional barqarorlik, bola psixologiyasi, stress, ota-onalik, ijtimoiy moslashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье рассмотрено влияние семейной среды на психическое здоровье детей дошкольного возраста. Особое внимание уделяется теориям привязанности Джона Боулби, экологической теории Ури Бронфенбреннера и типологии родительского воспитания Дианы Баумринд. Проведен анализ влияния эмоционального климата в семье, уровня стресса, стилей воспитания и родительской поддержки на психологическое развитие ребенка. Также представлены практические рекомендации по обеспечению здоровой семейной среды в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: семейная среда, психическое здоровье, теория привязанности, стиль воспитания, эмоциональная стабильность, психология ребенка, стресс, родительство, социальная адаптация, психологическая поддержка

Annotation. This article explores the impact of the family environment on the mental health of preschool-aged children. It draws on key theoretical frameworks, including John Bowlby's attachment theory, Urie Bronfenbrenner's ecological systems theory, and Diana Baumrind's parenting styles. The study analyzes how emotional atmosphere, parenting approaches, neglect, and stress within the family influence children's psychological development. Practical recommendations for fostering a supportive family environment in the context of Uzbekistan are also provided.

Keywords: *family environment, mental health, attachment theory, parenting style, emotional stability, child psychology, stress, parenting, social adaptation, psychological support.*

Kirish. Ruhiy salomatlik insonning jismoniy, emotsional va ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun u nihoyatda muhim sanaladi. Ushbu davrda bolaning psixologik rivojlanishi hali shakllanish jarayonida bo'lib, ruhiy barqarorlikning mustahkamligi uning kelajakdagi emotsional holati, ijtimoiy munosabatlari va umuman, shaxsiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ham bolalarning ruhiy salomatligini ta'minlashda ularning oilaviy muhitini chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan shakllangan mehr-muhabbatga asoslangan iliq munosabatlar, emotsional qo'llab-quvvatlash va barqaror psixologik muhit bolalarning ruhiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bolalarning psixologik barqarorligi va ruhiy salomatligi ko'pincha ular yashayotgan oilaviy muhit bilan chambarchas bog'liq. Xususan, John Bowlby ning bog'lanish nazariyasiga ko'ra, bolaning xavfsiz yoki xavfli bog'lanish turi uning hayot davomida ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar bola erta yoshdan boshlab ota-onasi yoki asosiy parvarishlovchisi bilan ishonchli bog'lanish shakllantira olsa, u o'ziga nisbatan ishonchli, barqaror emotsiyalarga ega va ijtimoiy faol shaxs sifatida ulg'ayadi. Aksincha, oilada beqarorlik, e'tiborsizlik yoki qo'pol munosabatlar hukmron bo'lsa, bola kelajakda ruhiy barqarorlik muammolariga duch kelishi mumkin.

Bu borada L.A. Baykova, S.A. Yesenina, N.P. Setko, A.G. Setko va E.V. Bulicheva kabi olimlarning tadqiqotlari ham oilaviy muhitning bolalar psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ularning ilmiy ishlari shuni ko'rsatadiki, oiladagi emotsional muhit, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi muloqot sifati, oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimi bolaning kelajakdagi ruhiy holatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi. Agar oilada mehr-muhabbat va psixologik qo'llab-quvvatlash yetarli bo'lsa, bolalar o'zlarini xavfsiz his qiladi, tashvish darajasi pasayadi va ijtimoiy moslashuv jarayoni osonroq kechadi.

Shunday qilib, oilaviy muhit nafaqat bolaning jismoniy ehtiyojlarini qondirish, balki uning ruhiy va psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun ham muhim omil sanaladi. Bu borada ota-onalar bolalarga yetarlicha e'tibor qaratishi, ularning hissiy ehtiyojlarini qondirishi va ijobiy tarbiya usullaridan foydalanishi lozim. Aks holda, oilaviy beqarorlik, stress, emotsional sovuqlik yoki zo'riqish kabi omillar bolalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, oilaviy muhitni sog'lom va psixologik jihatdan barqaror qilish bolalarning kelajakdagi ruhiy farovonligi uchun eng muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Oilaviy muhit bolalar ruhiy salomatligi shakllanishining eng asosiy omillaridan biri bo'lib, u bolaning emotsional, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Oilaviy muhiting mohiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun John Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog'lanish nazariyasi muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Bowlby o'zining "Attachment and Loss" (1969, 1982) asarlarida bolalar va ota-onalar o'rtasidagi bog'lanish jarayonining ruhiy rivojlanishga ta'sirini o'rganib, bu jarayonning inson hayotiga uzoq muddatli ta'sir qilishini ilmiy asoslab bergan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, chaqaloqlik davrida shakllangan bog'lanish munosabatlari bolaning keyingi hayotidagi psixologik barqarorligi va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta'sir qiladi. Bola hayotining dastlabki yillarida ota-onasi yoki parvarish qiluvchi shaxs tomonidan mehr bilan ta'minlansa, unda xavfsiz bog'lanish rivojlanadi. Aksincha, beqaror yoki befarq bog'lanish shakllansa, bu bolaning kelajakdagi munosabatlariga, ruhiy barqarorligiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bog'lanish nazariyasi bolalar va ota-onalar o'rtasidagi hissiy munosabatlarning mustahkamligi bolalarning kelajakdagi ruhiy salomatligi uchun hal qiluvchi omil ekanligini ta'kidlaydi. Bowlby o'z tadqiqotlarida bolalar va onalar o'rtasidagi munosabatlarning turli shakllarini aniqlagan. Ushbu bog'lanish turlari bolaning ruhiy rivojlanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Eng asosiy uchta bog'lanish shakli xavfsiz bog'lanish, beqaror bog'lanish va befarq bog'lanishdan iborat. Xavfsiz bog'lanish shakllangan bolalar odatda ota-onalari tomonidan mehr, e'tibor va hissiy qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlangan bo'ladi. Bunday bolalar o'zlarini xavfsiz his qiladi, ota-onalaridan uzoqlashganda ham tashvishlanmaydi va mustaqil ravishda atrof-muhitni o'rganishga moyil bo'ladi. Xavfsiz bog'lanish shakllangan bolalar hayotda o'ziga ishonch bilan harakat qilishadi, tashvish va stress darajasi past bo'ladi va ijtimoiy aloqalarni osonlik bilan o'rnatishadi. Bunday bolalar ota-onalariga ishonch bildiradi va ajralish holatlari ularning ruhiyatiga jiddiy zarar yetkazmaydi. Ota-onalar tomonidan ta'minlangan ishonchli va mehrli muhit bola kelajakda mustaqil va o'ziga ishongan shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Xavfsiz bog'lanish shakllanishi uchun ota-onalar bolaga yetarlicha vaqt ajratishi va emotsional qo'llab-quvvatlash ta'minlashi kerak. Oila a'zolari orasida ijobiy muloqot va ishonchga asoslangan munosabatlar shakllanishi lozim. Bolalar zo'riqish va stressdan himoyalangan bo'lishi kerak.

Beqaror bog'lanish shakllangan bolalar esa ota-onalari tomonidan yetarlicha mehr va e'tibor olmagan yoki ularning e'tibori barqaror bo'lmagan holatlarda rivojlanadi. Bunday bolalar odatda tashvishli, ishonchsiz va ortiqcha xavotirga moyil bo'ladi. Beqaror bog'lanish shakllangan bolalar o'zini ishonchsiz his qiladi va ota-onalarining doimiy e'tiborini talab qiladi. Ular ajralish holatlarida haddan tashqari tashvishlanadi va ijtimoiy muhitga moslashishi qiyin bo'ladi. Beqaror bog'lanish shakllangan bolalarda emotsional beqarorlik kuzatiladi, ular tez-tez tashvishlanadi, o'ziga past

baho beradi va hayotdagi qiyinchiliklarga bardosh berish qobiliyati pasaygan bo'ladi. Beqaror bog'lanish shakllanishiga oilaviy muhitning notinchligi, ota-onalarning bolaga e'tiborsizligi yoki o'zaro janjalli munosabatlari sabab bo'ladi. Agar ota-onalar bolaga vaqt ajratmasa yoki mehr yetishmovchiligi bo'lsa, bola doimiy xavotirda yashaydi. Oilaviy zo'riqishlar, kelishmovchiliklar va ajralishlar bolada ruhiy notinchlikni keltirib chiqaradi. Tarbiya jarayonidagi qat'iylik va mehrning nomuvofiqligi bolada tashvish holatini kuchaytiradi va ularning ruhiy barqarorligini zaiflashtiradi.

Befarq bog'lanish shakllangan bolalar odatda ota-onalarining hissiy e'tiboridan mahrum bo'lgan yoki doimiy rad etish bilan tarbiyalangan bolalar hisoblanadi. Ular odatda ijtimoiy aloqalarda qiyinchiliklarga duch keladi, hissiy munosabatlarga befarq bo'lib o'sadi. Bunday bolalar o'z his-tuyg'ularini ifodalashdan qochadi va ota-onalar yoki atrof-muhit bilan aloqa o'rnatishda qiynaladi. Befarq bog'lanish shakllangan bolalar muloqot va ijtimoiy munosabatlarga ehtiyoj sezmaydi, ular ijtimoiy jihatdan yakkalanish xavfiga moyil bo'ladi. Kelajakda depressiya va tashvish buzilishlari rivojlanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Befarq bog'lanish shakllanishiga oilaviy muhitning sovuqqonligi, e'tiborsizlik yoki hissiy zo'ravonlik sabab bo'ladi. Bolalar ota-onalarining e'tiborsizligi yoki hissiy sovuqqonligidan aziyat chekadi. Jismoniy va ruhiy zo'ravonlik befarq bog'lanish shakllanishiga olib kelishi mumkin. Ota-onalar tomonidan doimiy tanqid va rad etish bolada o'ziga ishonchsizlikni kuchaytiradi va uning ruhiy barqarorligini zaiflashtiradi. Bog'lanish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, oilaviy muhitning sifatli bo'lishi bolaning kelajakdagi psixologik barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bolaga yetarlicha vaqt ajratishi, uni hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlashi va mehr bilan tarbiya qilishi bolaning ijobiy ruhiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Aksincha, oilada beqarorlik, zo'riqish, e'tiborsizlik va hissiy sovuqqonlik bo'lsa, bolalarda xavotir, ishonchsizlik va depressiv holatlar rivojlanishi ehtimoli ortadi. Shu sababli, oilaviy muhitni yaxshilash va bolalarning ruhiy salomatligini mustahkamlash ota-onalar, tarbiyachilar va jamiyatning umumiy mas'uliyati hisoblanadi. Ota-onalar bolaning ruhiy salomatligini himoya qilish uchun ularning ehtiyojlarini tushunishlari, hissiy qo'llab-quvvatlash ta'minlashlari va xavfsiz bog'lanish shakllanishi uchun yetarli shart-sharoit yaratishlari lozim. Oilaviy muhitning sifatli bo'lishi bolalarning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi va ruhiy barqarorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu omil nafaqat oilaviy hayotda, balki butun jamiyat rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Oilaviy muhit bolalarning ruhiy salomatligi va psixologik farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan eng muhim omillardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalar ota-onalari bilan chuqur emotsional aloqaga ehtiyoj sezadilar, chunki ularning ruhiy barqarorligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuv qobiliyati asosan oilada shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy muhitda emotsional barqarorlik ta'minlangan bo'lsa, bolalar stress va tashvish holatlarini yengib o'tishda kuchli

bo'ladilar. Aksincha, oilaviy muhitdagi beqarorlik, kelishmovchiliklar va yetarli emotsional qo'llab-quvvatlashning yo'qligi bolalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi. Ruhiy barqarorlikni ta'minlash uchun oilaning har bir a'zosi bir-biriga hurmat va mehr bilan munosabatda bo'lishi kerak. L.A. Baykova va S.A. Yesenina tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar tomonidan bolalarga yetarli miqdorda mehr va emotsional qo'llab-quvvatlash taqdim etilsa, bolalarning ruhiy salomatligi mustahkam bo'ladi. Bolalar o'zlarini xavfsiz his qilishadi, kelajakda ham ijtimoiy munosabatlarda ishonchli va barqaror bo'lishadi. Bunday bolalar o'z his-tuyg'ularini aniq ifodalash, stressga bardosh berish va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Oiladagi stress omillari bolalarning ruhiyatiga jiddiy ta'sir qilishi mumkin. N.P. Setko va A.G. Setko tadqiqotlarida ota-onalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, oilaviy muhitning beqarorligi va psixologik bosim bolalar orasida stress darajasining oshishiga sabab bo'lishi aniqlangan. Ota-onalar o'rtasida tez-tez janjal va nizolar bo'lib tursa, bolalar o'zlarini xavfsiz his qilmaydi va ularning ruhiy salomatligi buzilishi mumkin. Stress bolalar orasida qo'rquv, xavotir va tushkunlikka olib keladi, bu esa kelajakda depressiya va ijtimoiy ajralish holatlariga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, bolalar oilaviy mojarolar sababli o'zini aybdor his qilishi, natijada o'z-o'ziga past baho berishi va ijtimoiy faolligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois oilaviy muhitda tinchlik va totuvlikni saqlash muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlari oldida janjal qilishdan saqlanishlari, bolalarga tushunarli va sokin ohangda tushuntirish berishlari zarur. Agar ota-onalar o'zaro nizolarni hal qilishda madaniyatli muloqot usullarini qo'llashsa, bolalar ham ijtimoiy hayotda konstruktiv munosabatlarni shakllantiradi.

E.V. Bulicheva o'z izlanishlarida ota-onalarning ruhiy barqarorligi bolalarning psixologik holatiga bevosita bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Agar ota-onalar o'z hayotlarida stress, depressiya yoki boshqa psixologik muammolarga duch kelsa, bu ularning farzandlariga ham ta'sir qiladi. Ota-onaning doimiy tashvish, asabiylik yoki kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi bolalar uchun ruhiy yuk yaratadi. Bolalar ota-onalarining ruhiy holatlarini tez his qilishadi va ularga taqlid qilishadi. Shu sababli, ota-onalar o'z ruhiy barqarorliklarini saqlashga e'tibor qaratishlari lozim. Ota-onalar farzandlari bilan vaqt o'tkazishda samimiy bo'lishi, ularning his-tuyg'ularini tushunib, emotsional qo'llab-quvvatlashni ta'minlashi kerak. Shuningdek, ota-onalar o'zlarining stress darajasini boshqarish usullarini o'rganishlari va bolalar oldida salbiy his-tuyg'ularini minimallashtirishga harakat qilishlari lozim. Masalan, ota-onalar muntazam jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, chuqur nafas olish texnikalarini o'rganish va o'z his-tuyg'ularini ifodalash uchun sog'lom muloqot usullarini qo'llashlari mumkin. Ota-onalar o'z emotsiyalarini boshqara olsalar, bu bolalar uchun ham ijobiy namuna bo'lib xizmat qiladi.

Oilaviy tarbiya usullari bolalarning ruhiy salomatligiga bevosita ta'sir qiladi. Ota-onalar bolalariga qanday munosabatda bo'lishlari, ularning his-tuyg'ularini qanday qabul qilishlari va qanday tarbiya usullaridan foydalanishlari bolalarning ruhiy farovonligini belgilaydi. Ota-onalarning tarbiya usullari uch asosiy guruhga bo'linadi: avtoritar, demokratik va befarq tarbiya. Avtoritar tarbiya usuli qat'iy qoidalar va cheklovlarga asoslangan bo'lib, bolalarning ruhiy salomatligiga zarar yetkazishi mumkin. Bunday tarbiya usulida ota-onalar bolalarining his-tuyg'ulariga e'tibor bermaydi, ularni shaxs sifatida tan olmaydi va faqatgina intizomni ta'minlashga harakat qiladi. Bu esa bolalarda qo'rquv, ishonchsizlik va o'ziga past baho berishga olib keladi. Shuningdek, avtoritar tarbiya bilan o'sgan bolalar kattalar hayotida o'z fikrini ifodalashda qiynalishlari mumkin. Demokratik tarbiya esa bolalarning ruhiy barqarorligi va mustaqillik hissini oshirishga xizmat qiladi. Bunday tarbiya usulida ota-onalar bolalarining fikrlarini hurmat qilishadi, ularga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berishadi va ularning his-tuyg'ulariga e'tibor qaratishadi. Demokratik tarbiya usuli bolalarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ruhiy barqarorlikni ta'minlaydi. Befarq tarbiya usuli esa ota-onalarning bolaga yetarlicha e'tibor qaratmasligi va emotsional aloqa yetishmovchiligi bilan tavsiflanadi. Bunday tarbiya usuli bolalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi. Ota-onalarning e'tibor va mehr yetishmovchiligi bolalarda tashvish, depressiya va o'ziga ishonchsizlikni kuchaytiradi. Shuningdek, befarq tarbiya bilan o'sgan bolalar ijtimoiy munosabatlarga qiyinlik bilan moslashadilar va atrof-muhit bilan munosabat o'rnatishda muammolarga duch kelishadi.

Munozara. Oilaviy muhitning ruhiy salomatlikka ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ota-onalar bolalar ruhiyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalar bolalariga emotsional qo'llab-quvvatlash, mehr va hurmat bilan yondashishlari kerak. Agar oilada iliq va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilsa, bolalar o'zlarini xavfsiz his qilishadi, o'ziga bo'lgan ishonchi oshadi va kelajakda ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishadi. Aksincha, oiladagi kelishmovchiliklar, stress va noto'g'ri tarbiya usullari bolalarning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, ota-onalar o'z tarbiya usullarini qayta ko'rib chiqishlari va bolalarining ruhiy farovonligini ta'minlash uchun ularga zarur bo'lgan e'tibor va mehrni berishlari lozim.

Oilaviy muhit bolalar ruhiy salomatligining shakllanishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni tushunish va o'rganish bo'yicha turli tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Jumladan, U. Bronfenbrenner va D. Baumrind oilaviy muhitning bola rivojlanishiga ta'sirini o'zlarining ilmiy nazariyalari orqali tahlil qilib, ota-onalar va ijtimoiy omillarning bolalar psixologiyasiga qanchalik ta'sir ko'rsatishini chuqur o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari oilaviy muhitning psixologik jihatlarini ilmiy asoslashda muhim manba hisoblanadi va bolalarning ruhiy

barqarorligini ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

U. Bronfenbrenner tomonidan ishlab chiqilgan ekologik tizim nazariyasi bolalar rivojlanishining ijtimoiy va oilaviy omillar bilan qanday bog'liqligini tushuntirishga qaratilgan. Uning fikricha, bolalar rivojlanishi faqatgina oilaning o'zida shakllanmaydi, balki keng ijtimoiy muhit, ta'lim tizimi, madaniy qadriyatlar va iqtisodiy sharoitlarning ta'siri bilan ham bevosita bog'liqdir. U bolalar rivojlanishini tushuntirish uchun ekologik tizim modelini taklif qilgan bo'lib, bu model besh bosqichdan iborat. Birinchi daraja – mikrosistema bo'lib, bunda bolaning eng yaqin atrofidagi oilasi, do'stlari, bog'cha yoki maktab muhim rol o'ynaydi. Ikkinchi bosqich – mezosistema, bu bosqichda mikrosistemalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar tahlil qilinadi, masalan, ota-onalarning maktab yoki bog'cha bilan aloqalari va ularning bolaga ta'siri. Uchinchisi – ekzosistema, bu bola bevosita ishtirok etmaydigan, lekin unga ta'sir ko'rsatadigan muhit bo'lib, ota-onalarning ish sharoiti, mahalla va jamiyatning ijtimoiy dasturlari bunga misol bo'la oladi. To'rtinchi bosqich – makrosistema, bu jamiyatning madaniyati, urf-odatlar, qadriyatlari va davlat siyosati kabi omillarni o'z ichiga oladi. Oxirgi bosqich esa xronosistema bo'lib, bola hayotining turli bosqichlarida yuzaga keladigan o'zgarishlarni anglatadi, masalan, oilaviy ajralish yoki yangi texnologiyalarning bola rivojlanishiga ta'siri.

Bronfenbrenner nazariyasining asosiy jihati shundan iboratki, bolalar rivojlanishi yakkaxon jarayon emas, balki murakkab ijtimoiy munosabatlar va muhit ta'sirida shakllanadi. Uning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, bolalar faqatgina oilaviy muhitga bog'liq bo'lib qolmay, balki kengroq jamiyat doirasida ham rivojlanadi. Masalan, agar ota-onalar bolalarini ijtimoiy muhitdan ajratib, ularga cheklangan imkoniyatlar yaratsa, bu holat bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, farzandlarining maktabgacha ta'lim muassasalarida faol ishtirok etishini qo'llab-quvvatlaydigan oilalarda bolalarning ruhiy barqarorligi mustahkamroq bo'ladi.

Bronfenbrenner nazariyasi bolaning ruhiy salomatligi bilan ijtimoiy ta'sir o'rtasidagi bog'liqlikni aniq tushuntirib beradi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, agar bola doimiy ravishda ijobiy ijtimoiy muhitda bo'lsa, uning stress darajasi kamayadi va psixologik muvozanati saqlanadi. Aksincha, ijtimoiy qo'llab-quvvatlov yetarli bo'lmagan oilalarda o'sgan bolalar ko'proq tashvish va depressiyaga moyil bo'lishadi. Shu bois, Bronfenbrenner bolalarni ijtimoiy faollikka jalb qilish, ular bilan muloqot qilish va rivojlanishiga imkon beradigan muhit yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

D. Baumrind esa ota-onalar tarbiyasining turli usullarini aniqlab, ularning bolalar psixologiyasiga ta'sirini tadqiq qilgan. Uning fikriga ko'ra, ota-onalar farzandlarini tarbiyalashda turli xil yondashuvlardan foydalanadi va bu yondashuvlar bolalarning ruhiy salomatligi va shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Baumrind ota-

onalarning tarbiya usullarini uch asosiy turga ajratadi: avtoritar tarbiya, demokratik tarbiya va befarq tarbiya.

Avtoritar tarbiya usulida ota-onalar juda talabchan bo'lib, bolalarga qattiq tartib qo'yadi va ularga kamdan-kam hollarda mustaqillik beradi. Bunday tarbiya usuli bolalar orasida qo'rquv va itoatkorlikni shakllantirishi mumkin, ammo shu bilan birga, bu bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirib, ular orasida tashvish va depressiyaning yuqori darajada bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Baumrindning tadqiqotlariga ko'ra, avtoritar tarbiya olgan bolalar ko'pincha o'z fikrlarini ochiq ifodalashdan qo'rqadi va ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklarga duch keladi.

Demokratik tarbiya usulida esa ota-onalar bolalar bilan ochiq muloqot olib boradi, ularning fikrlarini hurmat qiladi va muayyan tartib-qoidalariga rioya qilishni o'rgatadi. Bu yondashuv bolalarning mustaqilligini rivojlantirib, ularga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradi. Baumrindning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, demokratik tarbiya olgan bolalar o'zlariga ishonchli, ijtimoiy jihatdan moslashuvchan va stressga chidamli bo'ladilar. Ushbu tarbiya usuli bolaning ruhiy barqarorligini oshirishda eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Befarq tarbiya usuli esa ota-onalar bolalarga kam e'tibor qaratadigan yoki ularning emotsional ehtiyojlarini qondira olmaydigan holatlarni o'z ichiga oladi. Baumrindning fikriga ko'ra, bunday tarbiya bolalar ruhiy salomatligiga eng salbiy ta'sir ko'rsatadi. Befarq tarbiya bilan ulg'aygan bolalar ko'pincha o'zlarini tashlandiq his qiladilar, ijtimoiy munosabatlarda muammolarga duch keladilar va depressiya yoki tajovuzkorlikka moyil bo'lishadi. Ushbu bolalar ko'pincha o'zlariga nisbatan ishonchsizlik va hayotga bo'lgan salbiy munosabat bilan ajralib turadi.

Baumrind tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, bolalarning ruhiy salomatligini ta'minlash uchun ota-onalar bolalar bilan doimiy aloqa o'rnatib, ularning ehtiyojlariga e'tibor qaratishlari, ayni paytda, ularga mustaqillik va javobgarlikni ham o'rgatishlari lozim. Uning fikriga ko'ra, eng muvozanatli tarbiya usuli bu demokratik yondashuv bo'lib, u bolalar ruhiyatining sog'lom shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, Bronfenbrenner va Baumrindning tadqiqotlari oilaviy muhitning bolalar ruhiy salomatligiga ta'siri qanday sodir bo'lishini tushuntirib beradi. Ularning ilmiy ishlari oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit bolalarning shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatib, ota-onalarga farzandlari uchun ijobiy tarbiya muhitini yaratish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.

Oilaviy muhit bolalarning ruhiy salomatligining asosiy shakllantiruvchi omili hisoblanadi. Ota-onalar bilan ijobiy emotsional aloqa, barqaror psixologik muhit va mos tarbiya usullari bolalarning kelajakdagi ruhiy farovonligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. John Bowlby ning bog'lanish nazariyasi, L.A. Baykova, S.A. Yesenina, N.P. Setko va boshqa olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolalarning psixologik barqarorligini ta'minlash uchun ularga mehr va e'tibor bilan

tarbiya berish zarur. O'zbekiston sharoitida esa bu borada mahalla tizimi, oilaviy tarbiya va psixologik xizmatlarning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Oilaviy muhit maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy salomatligi shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning emotsional, psixologik va ijtimoiy rivojlanishi ko'p jihatdan ota-onalar bilan o'rnatilgan munosabatlar sifati, oiladagi psixologik muhit barqarorligi va qo'llab-quvvatlovchi tarbiya usullariga bog'liq. John Bowlby ning bog'lanish nazariyasi, Bronfenbrennning ekologik tizim nazariyasi hamda Baumrindning tarbiya uslublari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari oilaviy muhitning bolaning ruhiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini chuqur yoritib beradi. Shuningdek, L.A. Baykova, S.A. Yesenina, N.P. Setko, A.G. Setko va E.V. Bulicheva kabi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar oiladagi emotsional barqarorlik, mehr-muhabbat, hurmat va ishonch asosida shakllangan munosabatlar bolaning ruhiy farovonligi uchun muhim zamin yaratishini isbotlaydi. Aksincha, oiladagi beqarorlik, zo'ravonlik, e'tiborsizlik va noadekvat tarbiya usullari bolalarda stress, tashvish, ishonchsizlik, depressiya va ijtimoiy moslashuv muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, ota-onalar bolalar bilan emotsional yaqinlikni saqlab, ularning ehtiyojlarini tushunishga intilishi, demokratik va qo'llab-quvvatlovchi tarbiya usullaridan foydalanishi lozim. Bunday yondashuv bolalarning ruhiy salomatligini mustahkamlash, ularning ijtimoiy hayotga moslashuvchan va o'ziga ishongan shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'ladi. O'zbekiston sharoitida esa bu borada mahalla, maktabgacha ta'lim muassasalari va psixologik xizmatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova, V. (2007). Oila psixologiyasi. Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun. 245
2. Riley, A. W., Coiro, M. J., Broitman, M., Colantuoni, E., Hurley, K. M., Bandeen-Roche, K., & Miranda, J. (2009). Mental health of children of low-income depressed mothers: Influences of parenting, family environment, and raters. *Psychiatric services*, 60(3), 329-336.
3. Bowlby, J. (1979). The bowlby-ainsworth attachment theory. *Behavioral and brain sciences*, 2(4), 637-638.
4. Mcleod, S. (2007). John Bowlby attachment theory. *Simply psychology*.
5. Nihira, K., Meyers, C. E., & Mink, I. T. (1980). Home environment, family adjustment, and the development of mentally retarded children. *Applied Research in Mental Retardation*, 1(1-2), 5-24.
6. Musurmonova, O. (2021). Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. Toshkent: "Fan va texnologiya".

7. Yesenina, S.A. (2012). Oilaviy tarbiya va bola psixologiyasi. Sankt-Peterburg: Pedagogika.
8. Setko, N.P. & Setko, A.G. (2015). Ruhiy salomatlik va oilaviy iqlim tahlili. Minsk: Milliy universitet nashriyoti.
9. Bulicheva, E.V. (2016). Bola psixikasiga oilaviy stressning ta'siri. Moskva: Psixologik tahlil markazi.
10. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge: Harvard University Press.
11. Baumrind, D. (1991). Parenting styles and adolescent development. In R.M. Lerner, A.C. Petersen (Eds.), The Encyclopedia of Adolescence. New York: Garland.